

Kedves Vendégünk!

Köszönjük, hogy eljött konferenciánkra.
Kérjük aktív részvételével segítse elő
kezdeményezésünk sikerét.
Fontosnak tartjuk, hogy együttlétünk, közös
vitáink impulzusokat és ötleteket adjanak a
média, a hatóságok és az érdekvédelmi
szervezetek képviselőinek további munkájukhoz.

Konferenciánk célja, hogy feltárjuk és
megvitassuk azokat a lehetőségeket és formákat
melyek révén a médiát jobban be lehet vonni a
lakosság kultúrált szórakoztatásába,
informálásba, nevelésébe, oktatásába.
Szeretnénk vizsgálat alá venni azt hogyan
csökkenthető az erőszak megjelenítése a
médiákban, és ez hogyan befolyásolja azok
agresszióhoz és társadalmi polarizációhoz
vezető hatását.
Úgy szintén fontos feladatunknak tekintjük,
hogy beszéljünk a média és a gyermek és
fiatalkori bűnözés, valamint az e korosztály
sérelemére elkövetett bűncselekmények
összefüggéseiről.

Kívánatosnak tartjuk, hogy a konferencia végén
egy nyilatkozatot bocsássunk ki, mely
mindannyiunk számára elfogadható, irányadó
alapelveket, erkölcsi normákat és javaslatokat
tartalmaz, mely úgy a média befogadónak, mind
a média gyártóinak hasznára válik.
Előkészítettük a nyilatkozat tervezetét, kérjük
nézzék át, tegyék meg módosító javaslataikat.
Reméljük, hogy szombat délelőttre ki tudjuk
alakítani és meg tudjuk fogalmazni közös
véleményünket, állásfoglalásunkat.

Valamennyiünknek érdekes előadásokat, intenzív
szakmai vitát kívánunk.

1998, október 8.

Körmendy-Ékes Judit Edvi Péter Pólt Péter
testületi tag-ORTT elnök-NGYSZ h. ombudsman

MATÁV - Internet bemutató

6/10
ZSOLT
RECEPT

Média hatása gyermekekre és fiatalokra

Nemzetközi konferencia

1998. október 16-17.

Hotel Nimród

(Dobogókő, Eötvös sétány 4.)

tel:06/26-347-644,

fax:06/26-347-653

szervezők:

Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat

(NGYSZ)

Országos Rádió és Televízió

Testület(ORTT)

Pólt Péter - helyettes ombudsman

További információ, jelentkezés:
Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat,

tel: 331-0906

fax: 302-4136

mobil: 06-30-9222-388

e-mail: ngysz@gyermekmento.hu

P R O G R A M

1998. október 16., péntek:

- 10.00. a konferenciát megnyitja
dr. Edvi Péter
elnök - Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat
- 10.10. köszöntőt mond,
dr. Kövér László
miniszterelnök helyettes,
elnök, NGYSZ Magyar Egyesület
- Előadást tart:
- 10.20. Bíró Ildikó
kutató - TÁRKI
- 10.35. László Miklós
szociológus, ELTE Szociológiai Intézet
- 10.50. Jean C. De Keyser, Gyöngyösi Bence
vezérigazgató, programigazgató, RTL Klub
- 11.05. Kővári Péter
intendáns, MTV2
- 11.20. dr. Vetró Ágnes
osztályvezető, egyetemi docens SZOTE
- 11.35. Héléne Fatou
ig., Conseil Supérieur de L'Audiovisuel
- 11.50.-13.00. Hozzászólások, vita
- 13.00.-14.30. Ebédszünet
- Előadást tart:
- 14.30. Mádl András,
Hargitay Lilla, László Ferenc
ORTT Műsorfigyelő és elemző szolgálat
- 14.45. Kenderfi Miklós
igazgató h. Bokréta u-i Ifjúsági Otthon
- 15.00. Tari Annamária
klinikai szakpszichológus,
Orsz. Pszichológiai és Neurológiai Int.
- 15.15. dr. Münnich Iván
agresszió kutató, Orsz. Kriminális Int.
- 15.30. Manfred Paulus
rendőrfőfelügyelő, Ulm
- 15.45. Arno Greetfeld
főügyész, München
- 16.00. dr. Domokos Andrea
büntető jogász, adj., Rendőrtiszti Főisk.
- 16.15. Imre Grimm
újságíró, Hannoverse Allgemane Zeitung
- 16.30.-17.00. Kávészünet
- 17.00.-19.00. Hozzászólások, vita
- 20.00. Vacsora

1998. október 17., szombat:

- 07.00-től Reggeli
- 08.50. köszöntőt mond,
Révész Tamás Mihály
elnök - ORTT
- Előadás tart:
- 09.00. Hanti Vilmos
elnök, Magyaró-i Gyermekbarátok Mozgalma
- 09.15. Csáky László
ig., Károlyi István Gyermekközpont,
- 09.30. Szabó Éva
szerkesztő-műsorvezető, Magyar Rádió
- 09.45. Carla Reckling
egyetemista, lipcsei egyet. médiaszak
- 10.00. Prof. Bernd Schorp
egy. tanár, müncheni és lipcsei egyetem
- 10.15. Dr. Polt Péter
h. ombudsman, Országgyűlési Biztosok Hiv.
- 10.30. dr. Juhász Árpád
főszerkesztő, TV2
- 10.45. Zámbo László
igazgató, Zenit TV
- 11.00. Farkas Eszter
oszt. vez., MTV, Gyermek- és Ifj. Műs. Szerk
- 11.15.-11.45. Kávészünet
- 11.45.-13.00. Hozzászólások, vita
- 13.00.-14.30. Ebédszünet
- Előadást tart:
- 14.30. Szendrei Lőrinc
főmunkatárs, Magyar Nemzet
- 14.45. Varsányi Gyula
főmunkatárs, Népszabadság, Kult. Rov.
- 15.00. dr. Körmendy-Ékes Judit
testületi tag, ORTT
- 15.15. Prof. George Gerbner
egyetemi tanár, Philadelphia
- 15.30. Bilge Ogün Bassani
igazgató helyettes, UNICEF, Genf
- 15.45. Mark West
operatív ig. Juventus Rádió
- 16.00.-16.30. Kávészünet
- 16.30.-18.00. Hozzászólások, vita
- 18.00. dr. Polt Péter - zárszó
- 19.00. Vacsora

*conduct
leave*

Kedves Vendégünk!

Köszönjük, hogy eljött konferenciánkra. Kérjük aktív részvételével segítse elő kezdeményezésünk sikerét.

Fontosnak tartjuk, hogy együttlétünk, közös vitáink impulzusokat és ötleteket adjanak a média, a hatóságok és az érdekvédelmi szervezetek képviselőinek további munkájukhoz.

Konferenciánk célja, hogy feltárjuk és megvitassuk azokat a lehetőségeket és formákat melyek révén a médiát jobban be lehet vonni a lakosság kultúrált szórakoztatásába, informálásba, nevelésébe, oktatásába.

Szeretnénk vizsgálat alá venni azt hogyan csökkenthető az erőszak megjelenítése a médiákban, s ez hogyan befolyásolja azok agresszióhoz és társadalmi polarizációhoz vezető hatását.

Úgy szintén fontos feladatunknak tekintjük, hogy beszéljünk a média és a gyermek és fiatalkori bűnözés, valamint az e korosztály sérélmére elkövetett bűncselekmények összefüggéseiről.

Kívánatosnak tartjuk, hogy a konferencia végén egy nyilatkozatot bocsássunk ki, mely mindannyiunk számára elfogadható, irányadó alapelveket, erkölcsi normákat és javaslatokat tartalmaz, mely úgy a média befogadónak, mind a média gyártóinak hasznára válik.

Előkészítettük a nyilatkozat tervezetét, kérjük nézzék át, tegyék meg módosító javaslataikat. Reméljük, hogy szombat délelőttre ki tudjuk alakítani és meg tudjuk fogalmazni közös véleményünket, állásfoglalásunkat.

Valamennyiünknek érdekes előadásokat, intenzív szakmai vitát kívánunk.

1998, október 8.

Körmendy-Ékes Judit
testületi tag-ORTT

Edvi Péter
elnök-NGYSZ

Pólt Péter
h. ombudsman

MATÁV - Internet bemutató

Média hatása gyermekekre és fiatalokra

Nemzetközi konferencia

1998. október 16-17.

Hotel Nimród

(Dobogókő, Eötvös sétány 4.)

tel:06/26-347-644,

fax:06/26-347-653

szervezők:

Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat

(NGYSZ)

Országos Rádió és Televízió

Testület (ORTT)

Pólt Péter - helyettes ombudsman

További információ, jelentkezés:
Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat,

tel: 331-0906

fax: 302-4136

mobil: 06-30-9222-388

e-mail: ngysz@gyermekmento.hu

P R O G R A M

1998. október 16., péntek:

- 10.00. a konferenciát megnyitja
 dr. Edvi Péter
 elnök - Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat
- 10.10. köszöntőt mond,
 dr. Kövér László
 miniszterelnök helyettes,
 elnök, NGYSZ Magyar Egyesület
- Előadást tart:
- 10.20. Bíró Ildikó
 kutató - TÁRKI
- 10.35. László Miklós
 szociológus, ELTE Szociológiai Intézet
- 10.50. Jean C. De Keyser, Gyöngyösi Bence
 vezérigazgató, programigazgató, RTL Klub
- 11.05. Kővári Péter
 intendáns, MTV2
- 11.20. dr. Vetró Ágnes
 osztályvezető, egyetemi docens SZOTE
- 11.35. Héléne Fatou
 ig., Conseil Supérieur de L'Audiovisuel
- 11.50.-13.00. Hozzászólások, vita
- 13.00.-14.30. Ebédszünet
- Előadást tart:
- 14.30. Mádl András,
 Hargitay Lilla, László Ferenc
 ORTT Műsorfigyelő és elemző szolgálat
- 14.45. Kenderfi Miklós
 igazgató h. Bokréta u-i Ifjúsági Otthon
- 15.00. Tari Annamária
 klinikai szakpszichológus,
 Orsz. Pszichológiai és Neurológiai Int.
- 15.15. dr. Münnich Iván
 agresszió kutató, Orsz. Krimináliszt. Int.
- 15.30. Manfred Paulus
 rendőrfőfelügyelő, Ulm
- 15.45. Arno Greetfeld
 főügyész, München
- 16.00. dr. Domokos Andrea
 büntető jogász, adj., Rendőrtiszti Főisk.
- 16.15. Imre Grimm
 újságíró, Hannoverse Allgemane Zeitung
- 16.30.-17.00. Kávészünet
- 17.00.-19.00. Hozzászólások, vita
- 20.00. Vacsora

1998. október 17., szombat:

- 07.00-től Reggeli
- 08.50. köszöntőt mond,
 Révész Tamás Mihály
 elnök - ORTT
- Előadás tart:
- 09.00. Hanti Vilmos
 elnök, Magyaró-i Gyermekbarátok Mozgalma
- 09.15. Csáky László
 ig., Károlyi István Gyermekközpont,
- 09.30. Szabó Éva
 szerkesztő-műsorvezető, Magyar Rádió
- 09.45. Carla Reckling
 egyetemista, lipcsei egyet. médiaszak
- 10.00. Prof. Bernd Schorp
 egy. tanár, müncheni és lipcsei egyetem
- 10.15. Dr. Polt Péter
 h. ombudsman, Országgyűlési Biztosok Hiv.
- 10.30. dr. Juhász Árpád
 főszerkesztő, TV2
- 10.45. Zámbo László
 igazgató, Zenit TV
- 11.00. Farkas Eszter
 oszt. vez., MTV, Gyermek- és Ifj. Mús. Szerk
- 11.15.-11.45. Kávészünet
- 11.45.-13.00. Hozzászólások, vita
- 13.00.-14.30. Ebédszünet
- Előadást tart:
- 14.30. Szendrei Lőrinc
 főmunkatárs, Magyar Nemzet
- 14.45. Varsányi Gyula
 főmunkatárs, Népszabadság, Kult. Rov.
- 15.00. dr. Körmendy-Ékes Judit
 testületi tag, ORTT
- 15.15. Prof. George Gerbner
 egyetemi tanár, Philadelphia
- 15.30. Bilge Ogün Bassani
 igazgató helyettes, UNICEF, Genf
- 15.45. Mark West
 operatív ig. Juventus Rádió
- 16.00.-16.30. Kávészünet
- 16.30.-18.00. Hozzászólások, vita,
- 18.00. dr. Polt Péter - zárszó
- 19.00. Vacsora

„Legyen hallható más értékrend is: ahol végigmondhatók az emberi gondolatok; ahol nem monoton ritmusú műanyag hangokat dörömbölő elektromos generátorok és dj-k, hanem hangszerek keltenek zenei hangokat, hangsorokat.”

(A Civil Rádió és a FIKSZ Rádió október 12-én benyújtott pályázatából)

Tisztelt Konferencia!

Kedves hallgatóink!

Szeretettel köszönti Önöket a budapesti FIKSZ Rádió.

Amikor 1994 nyarán megkezdődtek a médiatörvényt előkészítő szakértői tanácskozások, a kodifikációs bizottság olyan törvényi koncepciót próbált a pártok és a szakmai szervezetek által delegált szakértői csoportra erőltetni, amely szinte semmilyen módon nem korlátozza az erőszakot, a pornográfiát, az emberi méltóság megsértését, továbbá az egészségkárosító termékek, szolgáltatások – közöttük az égetett szeszes italok, a dohánytermékek – reklámozását. Különösen felelőtlennek, cinikusnak tartottuk azt a szellemiséget, amelyet a kiskorúakkal szembeni kötelezettségek elhárítása jellemzett.

A FIKSZ Rádió és a rádiót működtető FIKSZ Egyesület azonnal kampányba kezdett. Napilapokban jelentettünk meg tiltakozó cikkeket, alkotmányjogászokat nyertünk meg szövetségesként, rádió- és tévéműsorokban nyilatkoztunk, és – a végső esetre gondolva – népszavazást készítettünk elő. Talán nem szerénytelenség azt állítanunk, hogy – többek között – határozott fellépésünk következtében a tárgyalásokon elfogadott és a végleges, 1996-ban megjelent törvényszöveg azt a kompromisszumos megoldást tartalmazza, amellyel többek között a FIKSZ Egyesület is egyetértett.

A törvény hatályba lépése óta eltelt időszak bizonyítja, hogy aggályaink megalapozottak voltak. A honi rádiók, Internet-szolgálatok és különösen a televíziók többsége már észre sem veszi (vagy nem akarja észrevenni), hogy milyen tömény mennyiségben zúdíjtja ránk az erőszakot, hogy főműsoridőben is alpári stílusban és száználmas szókinccsel „beszélnek” a műsorvezetői, hogy reggelenként a képernyőről lönek iskolába induló gyermekeinkre, hogy rengeteg a burkolt alkohol- és dohányreklám, hogy belopódzott a kábítószeres népszerűsítése, hogy egysíkú és igénytelen a zenei kínálat. A műsorokból hiányzik a szerelem; a tinédzserek a másik ember használati tárggyá silányítását, a dezodorkapcsolatok mintáit látják csupán.

A FIKSZ Egyesület a megalakulása, 1990 szeptembere óta foglalkozik ifjúsági érdekvédelemmel és érdekképviselettel. Normaszöveg-szintű javaslataink is vannak a médiatörvény módosítását illetően. E módosítások érdekében felajánljuk szakértőinket és együttműködésünket.

A Civil Rádió és a FIKSZ Rádió az eddigi műsorszolgáltatása során szigorú mércét alkalmazott. Az e hét elején az összefogás jegyében benyújtott, napi 24 órára vonatkozó közös pályázatunk műsortervében a közszolgálati *gyermek- és ifjúsági műsorszámok aránya 49 %*, a **FIKSZ Rádió pedig teljes műsoridejében – nyertességünk esetén vasárnap reggel tiztől szerda reggel 10-ig – a tizen-huszonevesekhez kíván szólni.**

Nagy felelősséget vállalunk ezáltal, de büszkék vagyunk rá, hogy eddigi műsoraink alapján a közös pályázatunkat 103, többségében gyermekekkel és fiatalokkal foglalkozó szervezet, intézmény támogatja. Közöttük olyanok, mint a *Budapesti Műszaki Egyetem*, az *Angyalföldi Gyermek és Ifjúsági Ház*, a *Petőfi csarnok* vagy a *Nagycsaládosok Országos Egyesülete*.

A „Média hatása a gyermekekre és fiatalokra” nemzetközi konferencia résztvevői megállapítva, hogy az erőszak jelenléte a médiában és az Interneten aggasztó méreteket öltött és felismerve az e jelenségben rejlő veszélyeket a következő közös

NYILATKOZATOT

teszik:

1. A Konferencia résztvevői felkérlik a műsorszolgáltatókat, hogy
 - tiszteletben tartva a gyermek és felnőtt nézők érzékenységét és a halál méltóságát, tartózkodjanak a halál, a gyilkolás és kínzás különböző formáinak naturalisztikus, alantas érzések és indulatok keltésére alkalmas ábrázolásától;
 - szenteljenek megfelelő teret az olyan műsorszámok közzétételére, amelyek az egyetemes és a nemzeti kultúrák bemutatásával, a segítségre szorulóknak iránti szolidaritás felkeltésével a nézők számára teljes értékű alternatívát kínálnak az erőszakos, vagy más, káros hatású műsorszámokkal szemben.
 - szenteljenek megfelelő teret a szenvedélybetegségekkel kapcsolatos felvilágosításra.
2. A Konferencia résztvevői felhívják az állami és a szakmai szervezetek figyelmét, hogy tekintsék át a jog, az oktatás és a kultúra terén rendelkezésükre álló eszközöket, amelyek segítségével a médiában, illetve az Interneten megjelenő, káros hatású erőszak visszaszorítható, és döntsenek ezek alkalmazásáról.
3. A Konferencia résztvevői felkérlik az Országos Rádió és Televízió Testületet, hogy mint a magyarországi műsorszolgáltatók működését felügyelő szabályozó hatóság
 - vizsgálja felül a kiskorúak személyiségfejlődésére ártalmas műsorszámokkal kapcsolatos törvényi tilalmak megszegése esetén használható szankciók rendjét és kötelezze el magát e szankciók következetes alkalmazása mellett,

- folytasson tárgyalásokat a műsorszolgáltatókkal annak érdekében, hogy létrejöjjön az erőszakot, vagy más, káros hatású jeleneteket tartalmazó műsorszámok médiabeli szerepeltetésének egy olyan, a műsorszolgáltatók önkorlátozásán alapuló rendszere, amely kellően hatékonyan biztosítja a kiskorú tévénézők védelmét,

- a műsorszolgáltatókkal és a műsorújságok kiadóival közösen tegyen lépéseket annak érdekében, hogy a médiumok közönsége számára olyan egyértelmű jelzésrendszer kerülhessen Magyarországon is bevezetésre, amely egyértelműen jelzi az egyes műsorok kiskorúaknak, illetve kiskorúak meghatározott csoportjainak nem ajánlható tartalmát.

4. A Konferencia résztvevői arra kérik az egyházakat és a civil szervezeteket, hogy minden a rendelkezésükre álló eszköz segítségével törekedjenek arra, hogy a társadalom és a jogalkalmazó szervek ne fogadják el megváltoztathatatlán tényként az erőszak Internet- és médiabeli túlzott jelenlétét és tegyenek meg mindent annak érdekében, hogy ezt a jelenlétet visszaszorítsák.

5. A Konferencia résztvevői azzal a kéréssel fordulnak a családokhoz, hogy a társadalmi és a jogalkalmazó szervezetek erőfeszítéseitől függetlenül is tegyenek meg mindent azért, hogy a gyermekek ne legyenek magukra utalva a médiumok és az Internet által közvetített információk és hatások befogadásában.

Budapest, 1998. október 16-17.

A "Média hatása a gyermekekre és fiatalokra"
konferencia résztvevői

Die Teilnehmer der internationalen Konferenz „Der Einfluss der Medien auf die Kinder und Jugendlichen“ stellen fest, dass die Anwesenheit der Gewalt in den Medien und im Internet bedenkliche Maße angenommen hat und sie geben - die in dieser Erscheinung steckenden Gefahren erkennend - die folgende gemeinsame

ERKLÄRUNG

ab:

1. Die Teilnehmer der Konferenz bitten die Programmstudios, dass
 - sie die Sensibilität der minderjährigen und erwachsenen Zuschauer und die Würde des Todes in Ehren haltend, sich von der naturalistischen, zur Erzeugung niederer Gefühle und Emotionen Anlaß gebenden Darstellung der verschiedenen Formen des Todes, des Mords und der Quälerei enthalten;
 - sie im ausreichenden Maß Raum für die Veröffentlichung solcher Programme zur Verfügung stellen, welche durch die Präsentation der internationalen und nationalen Kulturen, durch das Erwecken der Solidarität zu bedürftigen Menschen für die Zuschauer eine vollwertige Alternative gegenüber den, die Gewalt darstellenden oder in anderer Art und Weise schädlich wirkenden Programmen bieten.
 - sie entsprechenden Raum für die Aufklärung hinsichtlich den Suchtkrankheiten bieten.
2. Die Teilnehmer der Konferenz machen die staatlichen und Fachgremien darauf aufmerksam, dass sie die Ihnen in den Bereichen Recht, Unterrichtswesen und Kultur zur Verfügung stehenden Mittel, mit deren Hilfe die in den Medien bzw. im Internet erscheinende, negativ wirkende Gewalt zurückdrängt werden kann, überprüfen und über die Anwendung derselben entscheiden sollen.
3. Die Teilnehmer der Konferenz bitten das Landesgremium für Rundfunk und Fernsehen darum, dass es als die Tätigkeit der ungarischen Programmstudios überwachende Regelungsbehörde
 - die Ordnung der im Fall der Verletzung der mit den für die Persönlichkeitsentwicklung von Minderjährigen schädlichen Programmen zusammenhängenden gesetzlichen Verbote anwendbaren Sanktionen überprüfen und sich zur konsequenten Anwendung dieser Sanktionen verpflichten soll;
 - Verhandlungen mit den Programmstudios im Interesse dessen führen soll, dass ein solches, auf der Selbsteinschränkung der Programmstudios basierendes System der Darstellung der Gewalt in den Medien entsteht, welches auch ausreichend effektiv den Schutz der minderjährigen Fernsehzuschauer gewährleistet;

- gemeinsam mit den Programmstudios und den Verlegern der Programmzeitschriften Maßnahmen im Interesse dessen einleitet, dass auch in Ungarn ein solches, für das Medienpublikum eindeutiges Zeichensystem eingeführt werden kann, welches den für Minderjährige bzw. für bestimmte Gruppen von Minderjährigen nicht empfohlenen Inhalt der jeweiligen Programme eindeutig kennzeichnet.
4. Die Teilnehmer der Konferenz bitten die Kirchen und die zivilen Organisationen, mit allen ihnen zur Verfügung stehenden Mitteln darum bestrebt zu sein, dass die Gesellschaft und die Rechtsanwendungsorgane die übermäßige Anwesenheit der Gewalt in den Medien nicht als eine unabänderliche Tatsache akzeptieren, und alles dafür zu unternehmen, um diese Präsenz zurückzudrängen.
 5. Die Teilnehmer der Konferenz wenden sich mit der Bitte an die Familien, auch unabhängig von den Anstrengungen der gesellschaftlichen und Rechtsanwendungsorganen alles im Interesse dessen zu unternehmen, dass die Kinder bei der Aufnahme der durch die Medien und das Internet vermittelten Informationen und Einflüsse nicht auf sich allein angewiesen sind.

Budapest, den 16-17. Oktober 1998

Die Teilnehmer der internationalen
Konferenz
„Der Einfluss der Medien auf die
Kinder und Jugendlichen“

En constatant que la présence de la force dans le media et sur l'internet a obtenu des mesures inquitétantes et en reconnaissant les risques inhérents dans ce phénomène, les participants de la Conférence Internationale „Influence du media sur les enfants et jeunes” font la

DÉLARATION

commune suivante:

1. Les participants de la Conférence sollicitent les prestataires de programmes

- de respecter la sensibilité des spectateurs enfants et adultes et la dignité de la mort et de se retenir de la présentation naturaliste de différentes formes de la mort, de la tuerie et de la torture qui donne lieu à la naissance de sentiments et malveillances vulgaires;
- de laisser de l'espace suffisant à la diffusion des programmes qui en présentant la culture universelle et celles nationales et en réveillant la solidarité envers les ayants besoin d'être aidés offrent aux spectateurs une alternative de valeur complète faceaux programmes violents ou ayant d'autres effets nuisibles;
- de laisser de l'espace suffisant aux informations relatives aux toxicomanies.

2. Les participants de la Conférence attirent l'attention des organisations d'Etat et professionnelles pour qu'elles revoient les moyent disponibles dans la domaine de la legislation, de l'enseignement et de la politique culturelle à l'aide desquels la force ayant des effets nuisibles et étant présente dans le media et sur l'Internet peut être repoussée, ainsi que de décider sur l'application de ces moyens.

3. Les participants de la Conférence sollicitent le Corps National de Radio et de Télévision, l'autorité surveillant et réglementant le fonctionnement des prestataires de programmes en Hongrie.

- de vérifier l'ensemble des sanctions applicables en cas de violation des interdictions légales relatives aux programmes nuisibles à l'évolution de la personnalité des mineurs et de s'engager à appliquer ces sanctions conséquemment;
- de puorsuivres des négociations avec les prestataires de programmes pour créer le système de la présentation de la force dans le media, qui se base

sur l'autorestriction des prestataires de programmes et qui assure assez effectivement la protection des spectateurs mineurs;

- de faire des pas avec les prestataires de programmes et avec les éditeurs des journaux de programmes pour permettre à introduire en Hongrie un système de signalisation univoque pour le public des médiums qui indique clairement si certains programmes ne sont pas proposés aux mineurs ou aux groupes déterminés des mineurs.

4. Les participants de la Conférence sollicitent les Églises et les organisations civiles de mettre tout leurs effort à ce que la société et les organes législateurs n'acceptent pas comme fait inchangeable la présence extrême de la force dans le media et sur l'Internet et fassent tout dans l'intérêt de la restriction de cette présence.
5. Les participants de la Conférence s'adressent aux familles avec la demande de faire tout leur possible indépendamment de l'effort des organes sociaux et législateurs pour que les enfants ne restent pas seuls dans la réception des informations et des effets transmis par les médiums et l'Internet.

Budapest, les 16 et 17 octobre 1998.

SZOCIOLÓGIAI SZEMLE

a Magyar Szociológiai Társaság folyóirata
1998/1

Tartalom

TANULMÁNYOK

- Tardos Róbert: Szociológiai válaszkísérletek a mikro–makro problémára 3
Laky Teréz: A kisvállalkozások növekedésének korlátai 23
Terestyéni Tamás: Nyugat felé félúton 41

MŰHELY

- Fleck Gábor–Virág Tünde: Hagyomány vagy alkalmazkodás,
avagy Gilvánfa kívül-belül 67
Krémer Ferenc: A rendőrség társadalmi szerepe szociológiai szempontból 93

TÁJÉKOZÓDÁS

- Hegedűs Rita: A vallásosság kérdése Magyarországon nemzetközi
és magyar kutatások eredményeinek tükrében 113
Földvári Mónika–Rosta Gergely: A modern vallásosság
megközelítési lehetőségei 127
Takács Károly: Az elit szociológiai fogalmáról 139

- ABSTRACTS 149

Szerkesztőbizottság

Deh-Szombathy László (elnök)

Angelusz Róbert, Bertalan László, Csepeli György, Ferge Zsuzsa,
Hegedűs András, Huszár Tibor, Karády Viktor, Kemény István, Kolosi
Tamás, Laky Teréz, Losonczi Ágnes, Márkus Mária, Szelényi Iván,
Vaskovics László

Szerkesztőség

Medi Dénes (főszerkesztő)
Bovách Imre, Lengyel György, Tardos Róbert
Kisszady Adrienne, Janky Béla

Beleszta Éva (szerkesztőségi titkár)

Alkérői Testület

Boba Judit, Feleky Gábor, Füstös László, Kuczi Tibor, Leveléki
Magdolna, Mészáros József, Moksony Ferenc, Róbert Péter, Róna-Tas
Akos, Rozgonyi Tamás, Rudas Tamás, Sik Endre, Somlai Péter,
Szántó Zoltán

NYUGAT FELÉ FÉLÚTON

Bizonyára nem járunk messze az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy mind a politikuskoknak, mind a társadalomkutatóknak, mind általában az állampolgároknak a többsége a rendszerváltást olyan történelmi fordulatként értelmezi, amely át-, illetve visszatérést jelent a társadalmi-gazdasági fejlődésnek arra az újtára, amelyen haladva a fejlett nyugati országok a jólétnek és az emberi szabadságnak korábban soha nem tapasztalt szintjére küzdötték fel magukat. A folyamatot tanulmányozók és még inkább az azt elősegíteni igyekvők számára közhelynek minősülhet, hogy miközben a kommunizmus jármából kiszabadult magyar társadalom – Kelet-Európa több más népéhez hasonlóan – a demokrácia, a piacgazdaság, a jogrend intézményeinek visszaállításával már vitathatatlan jelentőségű lépést tett a rendszerváltás folyamatában, a továbbiakban a fejlett Nyugathoz való közeledés sikere nem utolsó sorban azon is múlik, hogy a polgárok – különösen az intézményekben befolyással rendelkezők – azonosulnak-e azoknak az értékeknek és szerveződési elveknek alapvető együttesével, amelyek életre hívták és áthatják a Nyugat intézményeit. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ha hazai földön a Nyugat (és persze szerencsésebb korábbi magyar történelmi korszakok) hosszas szerves fejlődéssel kimunkált intézményeit rendszeridegen értékorientációval, rendszeridegen mentalitással próbálják működtetni, akkor megtörténhet, hogy előbb-utóbb eltorzulnak és diszfunkcionálissá válnak. Jelen tanulmányban egy empirikus vizsgálat alapján annak a kérdésnek a megválaszolásához kívánunk adalékokkal szolgálni, vajon az átmenet első hét évének elteltével milyen mértékben erősödtek meg a magyar társadalomban olyan értékek, elvek és stratégiák, amelyek több évszázados történelmi folyamat során mélyen beépültek a Nyugat világába, és milyen mértékben élnek tovább olyanok, amelyeket a második világháború utáni négy és fél évtizedből, vagy még jóval korábbról hoztunk magunkkal.

Két jellegzetes paradigma

Amikor Nyugatról beszélünk, akkor e fogalmat – a szokásos társadalomtudományi idiómát követve – annak a társadalmi-gazdasági-politikai formációnak és egyben kulturális hagyománynak a jelölésére használjuk, amelyet – mint Max Weber-i értelemben vett ideáltípust – kapitalista piacgazdaságunkkal, parlamenti demokráciájunkkal és polgári tradícióikkal legpregnánsabban Nyugat-Európa és Észak-Amerika fejlett országai képviselnek. (Szükségképpen eltekintünk az egyes országok közötti különbségektől, valamint attól, hogy ezen a körön kívül is számos olyan, a fejlődés élvonalába tartozó ország, illetve régió létezik, amely piacgazdaságot és parlamenti demokráciát működtet. Vizsgálatunkban nem jelenhetnek meg a történelmi

aspektusok sem, tehát például az, hogy a Nyugat hosszú utat járt be a klasszikus kapitalizmus kezdeteitől a szociális piacgazdaságig.)

A Nyugat felé tartó átmenet lényegének, a rendszerváltás politikai-gazdasági átalakulásai által hátrahagyott régi és a megcélzott „új” világnak a jellemzésére kézenfekvőnek tűnik Karl Popper közismert „zárt társadalom–nyitott társadalom” megkülönböztetését használni (Popper 1966). Azt, hogy értelmezésünkben közelebbről mit is fed e dichotómia, Weber (1982), Polányi (1976), Hayek (1992), Genschenkron (1984), Scruton (1995), Elster (1995), Macfarlane (1993), Diederiks et al. (1995), Dahl (1996), Fukuyama (1997) nyomán – hogy Popper nagy karriert befutott könyve mellett csak néhányat említsünk a téma szempontjából ilyen vagy olyan vonatkozásban releváns művek, illetve szerzők közül – olyan paradigmaticusan összefüggő fogalompárokra adhatjuk meg, mint

<i>a nyitott társadalom paradigmája</i>	<i>a zárt társadalom paradigmája</i>
piacgazdaság, piaci verseny, piaci koordináció, piaci elosztás	a piac és a verseny korlátozása, adminisztratív, hatalmi koordináció, központi elosztás
a hatalom megosztása és társadalmi ellenőrzése	a hatalom centralizációja és társadalmi ellenőrzésének korlátozottsága
szabadságot kevésbé korlátozó, szolgáltató állam	elnyomó vagy legalábbis paternalista állam
versenyen, piaci megmérettetésen alapuló szelekció	a hatalom iránti lojalitást jutalmazó kontraszelekció
jogrend, törvényesség, normativitás	a jog, a törvényesség alárendelése a hatalomnak
az intézmények társadalmi felügyelete, nyilvánosság	az intézmények központi hatalmi kontrollja, a nyilvánosság korlátozása
gondolatszabadság, ideológia- és államhatalom következetes szétválasztása, szekularizáció	ideológia és állam összefonódása, államvallás, fundamentalizmus, a másképp gondolkodás üldözése
az individuum autonómiája és szabadsága	az individuum alávetése a hatalomnak
polgári öntudat és szabadságigény	alattvalói tudat, rendpártiság
önbizalom	kisebrendűségi érzés
individuális felelősségérzet, a törvények tisztelete	a felelősségérzet elhalványulása, a törvények kijátszása, „ügyeskedés”
nyitottság, bizalom, együttműködési készség, tolerancia	az együttműködési készség korlátozottsága, intolerancia, törzsi vagy etnocentrikus mentalitás
teljesítmény-orientáltság, szorgalom, self made man mentalitás	teljesítmény-visszafogás, jobbagy-mentalitás

és még hosszasan lehetne sorolni a jellegzetességeket mind a két oldalon. (Természetesen nem szeretnénk azt állítani, hogy valamely társadalomban minden

intézményben vagy minden individuum esetében tisztán és maradéktalanul érvényesülnek az egyik vagy a másik oldal jellegzetességei; többnyire inkább olyan tendenciaszerű – a valószínűségi törvények erejével ható – összefüggésekről van szó, hogy ha valamelyik oldal bizonyos jellegzetességei fennállnak, akkor nagy valószínűséggel ugyanezen oldal más jellegzetességei is jelen vannak. Például a piacot és a versenyt korlátozó, központi elosztást működtető szerveződés nagy valószínűséggel elnyomó vagy legalábbis paternalista államban manifesztálódik, és az ilyen szerveződés magától értetődő módon kontraszelektív mechanizmusok megjelenésének, alattvalói magatartás kialakulásának, az individuális öntudat és felelősségérzet elhalványulásának kedvez. A paradigmaticus összefüggésekről lásd Hankiss 1987; Terestyeni 1988.)

Mivel fenti vázlatunkban a nyitott társadalom paradigmája főképpen olyan értékeket és elveket foglal egybe, amelyek a klasszikus liberalizmus sajátjai¹, és a zárt társadalomé olyanokat, amelyek mindezeknek az ellentétei, akadhatnak, akik a popperi dichotómiának napjaink viszonyaira történő alkalmazását szívesen minősítenék teljesen értelmetlennek vagy legalábbis torzítóan leegyszerűsítőnek, mondván, hogy manapság ez a szembeállítás egyáltalán nem felel meg a Nyugat realitásainak, hiszen a nyugat-európai és észak-amerikai országok életében a szolgáltató állam és a szociáldemokrata, szocialista, labourista, demokrata párti erők, valamint a szakszervezetek számos olyan, a mindennapi politikai-társadalmi gyakorlatba mélyen beépült értéket képviselnek, amelyek a mi felsorolásunkban a zárt társadalom jellemzői közé tartoznak. Így aligha vonható kétségbe, hogy a szociális piacgazdaság viszonyai között a piaci verseny értékmérő szerepe egyáltalán nem korlátozatlan, és az államnak a fejlett Nyugat országában is igen fontos szerepe van mind a gazdaság szervezésében, mind az elosztás (viszonylagos, a többség által elfogadható) igazságosságának biztosításában. Ebben a vonatkozásban sokaknak eszébe juthat Soros György példája is, aki hosszú időn keresztül a klasszikus liberalizmus értelmében vett nyitott társadalom elkötelezett híve és propagátora volt, de manapság – mintegy revideálva, de teljességükben nem megtagadva korábbi nézeteit – a leghatározottabban úgy nyilatkozik, hogy a modern (vagy posztmodern) kor társadalmi, ha valóban minél több ember számára minél nagyobb jólétet, és minél nagyobb szabadságot kívánnak biztosítani, nem mondhatnak le a piaci folyamatokat valamiképpen egyensúlyban tartó állami beavatkozásokról és a nem tisztán piac- és versenyelvű szabályozások alkalmazásáról. Mindazonáltal – a legteljesebb mértékben egyetértve azzal, hogy a modern nyugati társadalmak számos tekintetben messze túlléptek a klasszikus liberalizmus és individualizmus eszményein – semmiképpen sem hagyhatjuk figyelmen kívül azt az alapvető tényt, hogy a *soziale Marktwirtschaft* vagy a *big society* gazdaságszervező, piacsabályozó és szociális teljesítményei egyáltalán nem számolták fel, hanem csak keretek közé szorították a kapitalista termelési módot, mintegy korrigálták a piac és a verseny nem kívánatos szélsőségeit, és a jóléti állam széles körű szociális gondoskodása a legkevésbé sem tette feleslegessé az individuális erőfeszítéseket és az egyének fele-

lösségvállalását sorsuk alakításában. Miközben tehát természetesen a legkevésbé sem áll szándékunkban a fejlett nyugati társadalmakban megtestesülő értékvilágot kizárólag a klasszikus liberalizmusra redukálni, úgy véljük, hogy a Nyugat sikerességéhez a klasszikus liberális értékek és elvek meghatározó módon járultak hozzá a történelem folyamatában, és járulnak hozzá ma is.

A vizsgálat

Vizsgálatunkban, amely a 18 éven felüli lakosság 1000 fős, a nem, az életkor, az iskolázottság és a lakóhely típusa szerint reprezentatív országos mintájának kérdőíves kikérdezésére épült, a kérdezetteknek egymásnak ellentmondó kijelentések közül kellett választaniuk, amelyek általános élelveket és értékorientációkat fejeznek ki.² A kijelentések párokba voltak rendezve úgy, hogy páronként az egyik oldalon álló kijelentés elfogadása inkább a Nyugat nyitott társadalmába mélyen beépült liberális értékrenddel való azonosulást, a másik oldalon álló kijelentése pedig inkább a „létező szocializmus”-hoz való visszavágyódást, vagy a zárt társadalom paradigmájához húzó egyéb attitűdöt reprezentált.

Mielőtt ismertetnénk a vizsgálatban alkalmazott kijelentéspárokat, előre kell bocsátanunk két módszertani jellegű tisztázó megjegyzést.

– A gazdagság, a magas életszínvonal és különféle kiemelkedő teljesítmények természetszerűleg még azok számára is vonzóvá tehetik a Nyugatot, akik egyébként a nyitott társadalom eszméjét, a fejlett nyugati országok társadalomszerkezetét, kapitalista gazdaságát, politikai rendszerét a leghatározottabban elutasítják. Mivel vizsgálatunk nem a nyugati jólét utáni sóvárgás mértékét kívánta megragadni, hanem azon értékrendszer, főképpen a klasszikus liberalizmus és individualizmus bizonyos elemeivel való azonosulást, amely – egyéb tényezők mellett – a Nyugat történelmi fejlődésében ezt a sokak által sóvárgott gazdagságot és életszínvonalat megalapozta, a mérőszközként alkalmazott kijelentéspárok (legalábbis szándékaink szerint) nem a mindennapi életkörülményekre és életmódra, hanem meglehetősen elvont általános elvekre, a társadalmi folyamatokat szervező princípiumokra vonatkoznak.

– Nyomatékosan hangsúlyoznunk kell, hogy a vizsgálatban használt ellentétes tartalmú kijelentések párjainál valójában önmagában egyik kijelentés sem tekinthető az egyedüli „jó”, az egyedüli „helyes” választásnak. A kijelentések sarkított megfogalmazásával és szembeállításával nem azt akartuk megállapítani, hogy a kérdezett valamit jól vagy rosszul tud-e, hanem, hogy verbálisan kiélezett döntési helyzetben melyik oldal, melyik paradigma felé „húz”. Választása nem valamilyen ismeretről való számot adás, hanem értékválasztás; nem annyira tudást, sokkal inkább hiedelmet, attitűdöt, gondolkodásmódot, értékorientációt tükröz.

Most pedig lássuk a választásra felkínált kijelentéspárokat!

Az első két kijelentéspár a piaci verseny szükségességének, érték meghatározó szerepének, továbbá annak a nézetnek az elfogadását vagy elutasítását jelenti, hogy a piaci verseny nemcsak egy gazdagodó kisebbségnek, hanem a többségnek az érdekeit, vagyis a közjót, a közgyarapodást szolgálja. A piaci verseny elfogadása egyúttal versenyképességet és önbizalmat is tükrözhet.

A piaci versenyre kell bízni annak eldöntését, hogy mi mennyit ér a társadalom számára.	Annak eldöntését, hogy mi mennyit ér a társadalom számára, nem lenne szabad a piaci versenyre bízni.
Minél szabadabban érvényesül a piaci verseny a gazdaságban, annál valószínűbb, hogy néhányan nagyon meggazdagodnak és sokan elszegényednek.	Minél szabadabban érvényesül a piaci verseny a gazdaságban, annál valószínűbb, hogy egyre többen fognak jól élni, és egyre kevesebben lesznek szegények.

A harmadik kijelentéspárnál, amely szintén a piaci verseny következményeinek értelmezésével kapcsolatos, a választás abban áll, hajlandók vagyunk-e beletörődni abba vagy sem, hogy saját gyarapodásunk esetleg mások sokszoros gyarapodásával jár együtt. Feltételezzük, hogy abban az álláspontban, amely a kiugró gazdagságot a köz gyarapodása esetén is elutasítja, sok más tényező mellett nem utolsósorban a kommunista ideológia által propagált – és a „létező szocializmus”-ban széles körben interiorizálódott egyenlőségelv – hatása érvényesül, ami esetenként szociális irigységbe, „a dögöljön meg a szomszéd tehene” attitűdbe is átválthat, más esetekben viszont az erős szociális érzékenységnek, a társadalmi igazságosság iránti igénynek, a kedvezőtlen helyzetűekkel való szolidaritásnak a kifejeződése is lehet.

Inkább haladjon egy kicsit lassabban az ország gazdasági fejlődése, de ne halmozódhassanak fel egyeseknél kiugróan nagy vagyonok.	Inkább halmozódhassanak fel egyeseknél kiugróan nagy vagyonok, de egy kicsit se haladjon lassabban az ország gazdasági fejlődése.
---	---

A következő választás a minél kevésbé korlátozott szabadság igényét és a rendpártiságot állítja szembe.

A törvényesség határain belül mindenki azt tehet, amit akar, mert ez jelenti a szabadságot.	A törvényesség határain belül sem teheti mindenki azt, amit akar, mert ez zűrzavarhoz, a rend felbomlásához vezet.
---	--

Az ötödik és a hatodik kijelentéspár az állami paternalizmus iránti igénynek és azon beállítódásnak az erősségét kívánja mérni, amely az individuális felelősségvál-

alás helyett előszeretettel hivatkozik a körülményekre, és a nehézségekért az esetleges saját gyengeség helyett a befolyásolhatatlan külső tényezőket hibáztatja.

Egy jól működő társadalomban az embereknek elsősorban saját maguknak kell gondoskodniuk arról, hogy biztosítva legyen a tisztességes megélhetésük.	Egy jól működő társadalomban elsősorban az államnak kell gondoskodnia arról, hogy az embereknek biztosítva legyen a tisztességes megélhetésük.
Ha rosszul mennek a dolgaink, azért egyedül saját magunk vagyunk felelősek.	Ha rosszul mennek a dolgaink, azért nemcsak mi magunk, hanem a körülmények is felelősek.

A következő két állítás a törvénytiszteletet, a normaérzékenységet, illetve a másokra mutogató önfelmentésre és a kiskapuk keresésére, a törvénykerülő „ügyeskedésre” való hajlandóságot veszi célba.

A törvények betartását csak akkor jogos követelni tőlünk, ha mások is betartják azokat.	A törvények betartását akkor is jogos követelni tőlünk, ha mások nem tartják be azokat.
Már önmagában azzal is vétünk a normák ellen, ha a törvényeket és a jogszabályokat egy-egy esetben lazán és rugalmasan értelmezzük, és nem ragaszkodunk szigorúan a betű szerinti betartásukhoz.	Azzal még nem vétünk a normák ellen, ha egy-egy esetben nem ragaszkodunk szigorúan a törvények és jogszabályok betű szerinti betartásához, hanem lazán és rugalmasan értelmezzük azokat.

Egyfelől a tradicionális társadalmakra jellemző szoros családi kötődés és törzsi szellem, az együttműködési készség hiánya és bizalmatlanság a családon kívüli kapcsolatokban, másfelől a modern világ polgárainak nyitottsága a családon kívüli együttműködésekre és nagyfokú bizalom ezekben a kapcsolatokban – ennek a kétféle attitűdnek a megjelenítésére szolgál a kilencedik kijelentéspár.

Az ismerőssel kötött megállapodásban sohasem bízhatunk úgy, mint a rokonunkkal kötött megállapodásban.	Az ismerőssel kötött megállapodásban ugyanúgy bízhatunk, mint a rokonunkkal kötött megállapodásban.
--	---

A következő választási alternatíva a munka- és teljesítményorientáltságnak, az arra való hajlandóságnak az erősségét kívánta megragadni, hogy amennyiben többletheszorra van kilátás, a kérdezettek készek-e többletherőfeszítést vállalni.

Ha csak kicsivel is több pénzt kereshetünk, feltétlenül érdemes több és keményebb munkát vállalnunk.	Akkor sem biztos, hogy érdemes több és keményebb munkát vállalnunk, ha több pénzt kereshetünk.
--	--

Végül az utolsó kijelentéspár explicit módon az ország nyugati orientációjának elfogadása vagy elutasítása közötti választást kínálja fel. Az elfogadás nemcsak azzal a véleménnyel való egyetértést fejezhet ki, hogy az országnak a felemelkedés érdekében a fejlett Nyugat felé kell törekednie, hanem annak belátását is, hogy az országok és népek sorában nem vagyunk elsőhegedűsök, és tudomásul kell vennünk valóságos helyzetünket, még ha ez sérti is érzékenységünket; az elutasító választás a nemzeti szuverenitás iránti erős igényt tükröz, de meghúzódhat mögötte harmadikutas ideológiai beállítottság vagy éppen etnocentrizmus és nacionalista gőg is.

Nekünk magyaroknak nem arra kell törekednünk, hogy a fejlett nyugati országokhoz igazodjunk, hanem hogy a saját utunkat járjuk.	Nekünk magyaroknak nincs saját külön utunk, hanem a fejlett nyugati országokhoz kell igazodnunk.
---	--

Természetesen egy pillanatig sem állíthatjuk, hogy a 11. kijelentéspár akárcsak közvetőlegesen kimeríti a nyitott társadalom/zárt társadalom dichotómiát, és ne lehetne még számos további olyan kijelentéspárt megfogalmazni, amely gazdagíthatná a kétféle értékorientáció tartalmát és árnyalhatná viszonyukat. A rendelkezésünkre álló vizsgálati keretek azonban erőteljesen korlátozták adatfelvételi lehetőségeinket: több kijelentéspárral már semmiképpen sem lehetett volna az egyéb témákat is kutató „omnibusz” kérdőívet terhelni.

Kisebbségben a liberális attitűdök

Jó néhány korábbi közvélemény-kutatás – például Vásárhelyi (1994), Csepeli-Závecz (1996) – egyértelműen arra utalt, hogy a magyar közgondolkodásban 1989–1990 óta is változatlanul meglehetősen nagy súllyal vannak jelen olyan tradicionális, konzervatív, antiliberalis, modernizációellenes nézetek és attitűdök, amelyek a rendszerváltás hozta társadalmi-gazdasági változásokkal szemben sok vonatkozásban kételkedő-elutasító, semmint elfogadó-támogató közeget képeznek. Vizsgálataink megerősítette ezeket a tapasztalatokat, amennyiben a zárt társadalom paternalizmustól áthatott, antiliberalis paradigmája felé húzó értékorientáció fölé-

nyét jelezte a nyitott társadalom paradigmájának liberalizmusához és individualizmusához húzó értékvalasztásokkal szemben (lásd 1. táblázat).

1. táblázat

A paternalista-antiliberalis és a liberális-individualista értékvalasztások aránya (százalékban, a paternalista választások gyakorisága szerinti sorrendben)

A klasszikus liberalizmust és individualizmust elutasító, a paternalista állammodell felé húzó választások	A klasszikus liberalizmus és individualizmus felé húzó, az állami beavatkozást elutasító választások	Összesen	N*
Ha rosszul mennek a dolgaink, azért nemcsak mi magunk, hanem a körülmények is felelősek. 82	Ha rosszul mennek a dolgaink, azért egyedül saját magunk vagyunk felelősek 18	100	879
Inkább haladjon kicsit lassabban az ország gazdasági fejlődése, de ne halmozódhassanak fel egyeseknél kiugróan nagy vagyonok. 77	Inkább halmozódjanak fel egyeseknél kiugróan nagy vagyonok, de kicsit se haladjon lassabban az ország fejlődése. 23	100	843
Minél szabadabban érvényesül a piaci verseny a gazdaságban, annál valószínűbb, hogy néhányan nagyon meggazdagodnak és sokan elszegényednek. 72	Minél szabadabban érvényesül a piaci verseny a gazdaságban, annál valószínűbb, hogy egyre többen fognak jól élni, és egyre kevesebben lesznek szegények. 28	100	852
Nekünk magyaroknak nem arra kell törekednünk, hogy a fejlett nyugati országokhoz igazodjunk, hanem hogy a saját utunkat járjuk. 71	Nekünk magyaroknak nincs saját külön utunk, hanem a fejlett nyugati országokhoz kell igazodnunk. 29	100	837
A törvények betartását csak akkor jogos követelni tőlünk, ha mások is betartják azokat. 63	A törvények betartását akkor is jogos követelni tőlünk, ha mások nem tartják be azokat. 37	100	874
Annak eldöntését, hogy mi mennyit ér a társadalom számára, nem lenne szabad a piaci versenyre bízni. 62	A piaci versenyre kell bízni annak eldöntését, hogy mi mennyit ér a társadalom számára. 38	100	770

A törvényesség határain belül sem teheti mindenki azt, amit akar, mert ez zűrzavarhoz, a rend felbomlásához vezet. 61	A törvényesség határain belül mindenki azt tehet, amit akar, mert ez jelenti a szabadságot. 39	100	858
Egy jól működő társadalomban elsősorban az államnak kell gondoskodnia arról, hogy az embereknek biztosítva legyen a tisztas megélhetésük. 57	Egy jól működő társadalomban az embereknek elsősorban saját maguknak kell gondoskodniuk arról, hogy biztosítva legyen a tisztas megélhetésük. 43	100	843
Azzal még nem vétünk a normák ellen, ha egy-egy esetben nem ragaszkodunk szigorúan a törvények és a jogszabályok betű szerinti betartásához, hanem lazán és rugalmasan értelmezzük azokat. 54	Már önmagában azzal is vétünk a normák ellen, ha a törvényeket és a jogszabályokat egy-egy esetben lazán és rugalmasan értelmezzük, és nem ragaszkodunk szigorúan a betű szerinti betartásukhoz. 46	100	794
Az ismerőssel kötött megállapodásban sohasem bízhatunk úgy, mint a rokonunkkal kötött megállapodásban. 39	Az ismerőssel kötött megállapodásban ugyanúgy bízhatunk, mint a rokonunkkal kötött megállapodásban. 61	100	823
Akkor sem biztos, hogy érdemes több és keményebb munkát vállalunk, ha több pénzt kereshetünk. 32	Ha csak egy kicsivel is több pénzt kereshetünk, feltétlenül érdemes több és keményebb munkát vállalunk. 68	100	852

*N: az összes értékelhető választás a „Nem tudom” válaszok nélkül.

A kérdezettek között kiemelkedően annak elfogadásában volt a legnagyobb egyetértés, hogy a dolgok alakulásáért nem lehet egyedül az egyént felelőssé tenni, hanem a körülményeket is figyelembe kell venni. Bár a paternalista irányultság erősségét tekintve a felmentő, felelősségelhárító attitűd a legkevésbé sem lenne meglepő, abban, hogy a válaszok ennél a kijelentéspárnál ilyen nagy mértékben húztak a liberalizmust-individualizmust elutasító irány felé, bizonyára szerepet játszott a választásra felkínált két kijelentés talán nem igazán szerencsés megfogalmazása: miközben az egyéni felelősség túlságosan is sarkított, addig a körülményekre való hivatkozás túlságosan is megengedő verbális kifejezést kapott, ami óhatatlanul az utóbbi elfogadása felé terelte a vizsgálat alanyait.

Azt tekintve, hogy az ország politikai-gazdasági elitjének a zöme – legalábbis a nyilatkozatok és a retorika szintjén – egyetérteni látszik abban, hogy az ország számára csakis egy versenyképes piacgazdaság hozhatja meg a fellendülést, és annak ellenére, hogy 1989 óta megtörténtek a piacgazdaság kiépítésének alapvető lépései, némileg meghökkenítő, hogy a piaci verseny szerepével és szükségességével kapcsolatos liberális attitűdöt kifejező kijelentéseket a mintának igen nagy hányada, mintegy háromnegyede-kétharmada elutasította. Ennél is nagyobb volt azonban az ellenérzés azzal az állítással szemben, amely az ország gazdasági fejlődését a kiugróan nagy vagyonok megjelenésével kapcsolta össze. A vagyoni különbségek határozott elutasítása persze fokozott igazságosság-igényt is tükrözhet, de sokaknál bizonyára ott munkál mögötte a szocialista korszakban erőteljesen kultivált egyenlőség-érték, és alighanem némi szociális irigység és intolerancia is (ami persze a kedvezőtlen helyzetűek és a nincstelenek részéről aligha meglepő). Maga a piaci verseny is úgy értelmeződött a túlnyomó többség gondolkodásában, mint ami növeli a szociális különbségeket azáltal, hogy egy kisebbséget gazdaggá tesz, a nagyobb hányadot viszont elszegényíti. Szorosan összefüggő mindezzel az az állami paternalizmus iránti széles körű igényről tanúskodó vizsgálati eredmény is, hogy a kérdezetteknek több mint a fele szerint az emberek tisztas megélhetéséről elsősorban az államnak kell(ene) gondoskodnia.

A piac- és versenyellenes attitűdök fényében szinte természetesnek tűnik, hogy a fejlett nyugati országokhoz történő igazodást a kérdezettek több mint kétharmada elutasította, bár a nemzettudatra irányuló vizsgálatok (például Lázár-Lendvai-Szabó-Örkény 1996) nyomán fellelhető, hogy ebben nemcsak a kapitalista típusú gazdasággal szemben táplált ellenérzés, illetve a nemzeti szuverenitás erős igénye, hanem etnocentrikus és nacionalista érzelmek, továbbá némi nemzeti gőg is szerepet játszott.

Miközben a rendpártiság hívei csaknem kétharmados többségben voltak azokkal szemben, akik a törvényesség határain belül a szabadság korlátlan érvényesülését támogatták, a törvények betartását illetően – nyilvánvaló ellentmondásban a rend erős igényével – a kérdezettek nagyobb hányada relativizáló, a saját normasértések indoklásaként mások normasértéseire mutogató és egyben felmentő álláspontot foglalt el, illetve nem talált kivétnevelőt a törvények laza értelmezésében, a kiskapuk keresését sem megvető, „ügyeskedő” hajlandóságban.

Mindössze két kijelentéspárnál kerültek többségbe olyan válaszok, amelyeket vizsgálatunkban a nyitott társadalom liberális-individualista felfogásához húzó értékorientáció indikátorainak szántunk: annál, amelyik a többlethaszonért vállalandó többleterőfeszítésre, és annál, amelyik a családi és a nem családi kapcsolatok iránt táplált bizalomra és együttműködési készségre vonatkozott. A kérdezettek kétharmada saját állítása szerint készen áll több és keményebb munkát vállalni, ha csak kicsivel is több pénzt kereshet, és csaknem ugyanennyien éppolyan nyitottak a családon kívüliekkel, mint a családtagokkal való együttműködésre. Felvetődhet azonban, hogy a válaszok egy részénél nem feltétlenül, illetve nem kizárólag a teljesít-

mény- és együttműködés-orientált beállítódás volt a választás motívuma, hanem az előbbi kijelentéspárnál például a szorító anyagi szükség, vagy a vágy egy jobban fizető állásra, az utóbbinál pedig a családi kapcsolatok fellazulása, a rokonokkal szembeni közömbösség, esetleg a róluk szerzett rossz tapasztalatok.

Félreértések elkerülése érdekében nyomatékosan szeretnénk hangsúlyozni, hogy bár magától értetődő módon van némi valószínűsége annak, hogy az inkább a liberális-individualista irányba mutató kijelentéseket választók pozitív, az inkább a paternalista-antiliberalisakat választók pedig negatív képzetekkel bírnak a Nyugat világról és a nyitott társadalom modelljéről, a liberalizmussal-individualizmussal, illetve a paternalizmussal-antiliberalizmussal való (verbális) azonosulás sem itt, sem a későbbiekben nem jelent „Nyugat-barátságot”, illetve „Nyugat-ellenességet”. Például abból, hogy valaki a piac és a verseny korlátozásának és a fokozottabb állami szerepvállalásoknak a híve, nem következik feltétlenül, hogy elutasító lenne a Nyugathoz való közeledés kérdéseiben. Vagy fordítva, lehetséges, hogy valaki a retorikájában és/vagy számos cselekedetében elkötelezett Nyugat-barátnak mutatkozik, például népszavazásokon a NATO és az EU-csatlakozás mellett voksol, miközben igen erősen idegenkedik a piaci koordinációtól, a versenytől, az individuális felelősségtől. Egyébként is az a tapasztalat, hogy a hétköznapi gondolkodásban jól megférnek egymással az ellentmondó, inkonzisztens attitűdök.

Az értékválasztások összefüggései

Elemzésünkben nem elégedtünk meg annak megállapításával, hogy a zárt társadalom paradigmájának paternalizmusa és antiliberalizmusa felé húzó értékválasztások jelentős többségben vannak a nyitott társadalom paradigmájának liberalizmusa és individualizmusa felé húzókkal szemben, hanem azt a kérdést is megvizsgáltuk, vajon az egyes kijelentéspároknál tapasztalt választások miképpen függenek össze egymással, vagyis felfedezhető-e a közgondolkodásban szisztematikus kapcsolat egyfelől a liberális-individualista, másfelől a paternalista-antiliberalis attitűdre utaló válaszok között. Úgy is fogalmazhatnánk a kérdést, hogy vajon azok az emberek, akik az egyik kijelentéspárnál a liberális vagy éppen a paternalista válasz mellett döntöttek, tendenciaszerűen ugyanilyen értékorientációról árulkodó választ adtak-e a többi kijelentésnél, illetve mely pároknál adtak ilyet.

Főkomponens-elemzéssel négy faktort különítettünk el, amelyek közül az első erős és nagyon jól értelmezhető összefüggést tükrözött. Ez a faktor, amely a 11 kijelentéspárból 7-et kapcsolt egybe, nemcsak azt a kiinduló feltevést igazolta vissza, hogy a közgondolkodásban a piac, a verseny, a társadalmi különbségek, az állami gondoskodás, a szabadság és a rend, az egyéni felelősség és a nyugati orientáció fogalomkörei szorosan összetartoznak, hanem azt is, hogy ezekben a fogalomkörökben egyfelől a liberális-individualista, másfelől a paternalista-antiliberalis attitűdök igen erősen együtt járnak, hiszen mint a 2. táblázatban világosan látható,

ezen faktor mentén következetesen a nyitott társadalom/zárt társadalom dichotómiát leképezve egyfelől a klasszikus liberalizmus és individualizmus, másfelől a paternalizmus és az antiliberális orientáció felé húzva oszlottak meg a kijelentések közötti választások. Éppen ezért ezt a faktort a liberális/paternalista beállítódás faktorának neveztük el. (A táblázatban a pozitív értékek a baloldali oszlopban, a negatív értékek a jobboldali oszlopban álló kijelentések választását jelentik. A szemléletesség kedvéért a paternalizmus felé húzó kijelentéseket vastag szedéssel különböztettük meg a liberális-individualista irányba húzóktól.)

2. táblázat

1. faktor: a liberális/paternalista beállítódás dimenziója (faktorszórok)

Inkább haladjon kicsit lassabban az ország gazdasági fejlődése, de ne halmozódhassanak fel egyeseknél kiugróan nagy vagyonok.	Inkább halmozódjanak fel egyeseknél kiugróan nagy vagyonok, de kicsit se haladjon lassabban az ország gazdasági fejlődése.	.60402
Egy jól működő társadalomban az embereknek elsősorban saját maguknak kell gondoskodniuk arról, hogy biztosítva legyen a tisztas megélhetésük.	Egy jól működő társadalomban elsősorban az államnak kell gondoskodnia arról, hogy az embereknek biztosítva legyen a tisztas megélhetésük.	-.52510
A piaci versenyre kell bízni annak eldöntését, hogy mi mennyit ér a társadalom számára.	Annak eldöntését, hogy mi mennyit ér a társadalom számára, nem lenne szabad a piaci versenyre bízni	-.50458
Minél szabadabban érvényesül a piaci verseny a gazdaságban, annál valószínűbb, hogy néhányan nagyon meggazdagodnak és sokan elszegényednek.	Minél szabadabban érvényesül a piaci verseny a gazdaságban, annál valószínűbb, hogy egyre többen fognak jól élni és egyre kevesebben lesznek szegények.	.48472
Ha rosszul mennek a dolgaink, azért csakis egyedül saját magunk vagyunk felelősek.	Ha rosszul mennek a dolgaink, azért nemcsak mi magunk, hanem a körülmények is felelősek.	-.42968

Nekünk magyaroknak nem arra kell törekednünk, hogy a fejlett nyugati országokhoz igazodjunk, hanem hogy a saját utunkat járjuk.	Nekünk magyaroknak nincs saját külön utunk, hanem a fejlett nyugati országokhoz kell igazodnunk.	.40083
A törvényesség határain belül mindenki azt tehet, amit akar, mert ez jelenti a szabadságot.	A törvényesség határain belül sem teheti mindenki azt, amit akar, mert ez zűrzavarhoz, a rend felbomlásához vezet.	-.33990

Eigenvalue: 1.77071

A kevésbé jól értelmezhető másik három faktort a Függelékben ismertetjük, azt azonban mindenképpen itt kell elmondanunk, hogy – mint a 3. táblázatban látható – az 1. faktorból kimaradt négy kijelentéspár közül kettő igen szoros, és a nyitott társadalom/zárt társadalom paradigmába jól beleillő összefüggést mutatott ezzel a faktorial. (A táblázatban a pozitív értékek a liberális-individualista, a negatív értékek a paternalista beállítódással való kapcsolatot jelzik.) Az összefüggés lényege, hogy a liberális/paternalista beállítódás faktora szignifikáns kapcsolatban áll a törvénytisztelet és normaérzékenységet, valamint a családon kívüli együttműködési készséget és bizalmat kifejező kijelentéspároknál tapasztalt választásokkal, mégpedig úgy, hogy az erős törvénytisztelet és normaérzékenység, illetve a családon kívüli nagyfokú együttműködési készség és bizalom inkább liberális-individualista beállítódással, a törvény- és normaszegéseket mások törvénszegő magatartásával megmentető, illetve a családon kívüli relációkban bizalmatlan és kevésbé együttműködő alapállás pedig inkább paternalista-antiliberális beállítódással jár együtt.

3. táblázat

A liberális és a paternalista beállítódás kapcsolata az első faktorból kimaradt két kijelentéspárral (faktorszórok)

A törvények betartását csak akkor jogos követelni tőlünk, ha mások is betartják azokat.	A törvények betartását akkor is jogos követelni tőlünk, ha mások nem tartják be azokat.	-.18	.35
Szign.: .000			
Az ismerőssel kötött megállapodásban sohasem bízhatunk úgy, mint a rokonunkkal kötött megállapodásban.	Az ismerőssel kötött megállapodásban ugyanúgy bízhatunk, mint a rokonunkkal kötött megállapodásban.	-.18	.15
Szign.: .000			

A faktorelemzés alapján megállapíthatjuk tehát, hogy a vizsgálatunkban a közgondolkodás néhány alapvető összetevőjének indikátoraként alkalmazott kijelentéspároknál a kérdezettek választásainak többsége a legkevésbé sem volt véletlenszerű, hanem szisztematikusan illeszkedett abba a zárt társadalom/nyitott társadalom, illetve paternalizmus-antiliberalizmus/liberalizmus-individualizmus paradigmába, amellyel a rendszerváltás irányultságát jellemeztük.

Liberális és paternalista beállítódás különféle társadalmi csoportokban

A következőkben azt vesszük szemügyre, hogy egyfelől a liberális-individualista, másfelől a paternalista-antiliberalis attitűdök miként függnek össze néhány alapvető demográfiai-társadalmi ismérvvvel. Regresszióelemzéssel megvizsgáltuk, hogy a liberális/paternalista beállítódás faktora milyen erősségű kapcsolatot mutat a nemmel, az életkorral, az iskolázottsággal, a település típusával, a vagyoni helyzettel és a vallásos érzülettel. A nem, az életkor, a településtípus és a vallásosság nem került be az egyenletbe, vagyis ezekkel a változókkal az elemzés nem jelzett szoros kapcsolatot a liberális/paternalista beállítódás vonatkozásában, az iskolázottsággal, de különösen a vagyoni helyzettel azonban igen erős összefüggés mutatkozott (4. táblázat).

4. táblázat

A liberális/paternalista beállítódás kapcsolata néhány alapvető társadalmi ismérvvvel (regresszióelemzés)

	Beta	Szign.
Vagyoni helyzet*	.1946	.0000
Iskola	.0999	.0081
F	32.51	.0000
R ²	.06788	

* A vagyoni helyzetet nagyobb értékű tartós fogyasztási cikkek (autó, színes televízió, mobiltelefon, hifi berendezés, képmagnó stb.), illetve ingatlanok (hétvégi telek és nyaraló) tulajdonlása alapján képzett index segítségével mértük.

Az eredmények egyértelműen azon várakozásainknak megfelelően alakultak, hogy a nyitott társadalom paradigmájának liberális értékei irányába a vagyonosabbak és a magasabban iskolázottak nyitottak, a zárt társadalom paradigmájának paternalizmusa, piac-, verseny- és differenciálódás-ellenessége pedig elsősorban a kevésbé vagyonosak és az alacsonyabban iskolázottak körében jelent vonzóbb alternatívát. Különösen a vagyoni helyzettel való igen erős összefüggés figyelemre méltó, hiszen ebben közvetlenül az az érdekviszony jelenik meg, hogy a kapitalista típusú gazda-

Különösen a vagyoni helyzettel való igen erős összefüggés figyelemre méltó, hiszen ebben közvetlenül az az érdekviszony jelenik meg, hogy a kapitalista típusú gazdaság kiépítésében, a vállalkozás szabadságában, a versenyen alapuló piaci elosztásban elsősorban a gazdagabbak érzik érdekeltnek magukat, míg a piacot és a versenyt korlátozó paternalista struktúráktól, az állami elosztástól és gondoskodástól elsősorban a kedvezőtlenebb vagyoni helyzetűek, a szegényebbek várják lehetőségeik jobbra fordulását.

Ugyanezek az összefüggések részletesen megjelennek az 5. táblázaton is, amelyen a vagyoni helyzet, az életkor, az iskolázottság és a nem változói kiegészülnek a pártpreferenciával is. (A táblázatban a pozitív számok a liberális, a negatív számok a paternalista beállítódás erősségét jelzik az ezen ismérvek szerint vett csoportokban.)

5. táblázat

A liberális/paternalista beállítódás nem, életkor, iskolázottság, lakóhely, vagyoni helyzet és pártpreferencia szerint (faktorszokrok)

Nem

Férfi	.08
Nő	-.07
Szign.: .020	

Életkor

18-29 éves	.15
30-39 éves	.26
40-49 éves	-.01
50-59 éves	-.19
60-69 éves	-.25
70 év felett	-.09
Szign.: .000	

Iskola

8 általános alatt	-.08
8 általános	-.22
Középiskola	.17
Főiskola, egyetem	.53
Szign.: .000	

Lakóhely

Budapest	.09
Vidéki város	.04
Község	-.10
Szign.: .096	

Vagyoni helyzet

Alsó harmad	-.26
Középső harmad	-.02
Felső harmad	.30
Szign.: .000	

Pártpreferencia*

Fidesz	.23
FKGP	-.25
KDNP	-.06
MDF	-.05
MSZP	.16
Munkáspárt	-.34
SZDSZ	.21
Szign.: .029	

* A pártpreferenciát azon kérdésre adott válaszok alapján számoltuk, hogy „Ha jövő vasárnap parlamenti választások lennének (és Ön elmenne), mit gondol, melyik párt jelöltjére szavazna?” A táblázatban szereplő hét párton kívül a többi pártra egészen kevés választás esett, ezért azoknak adatait a megbízhatatlanság miatt nem tüntettük fel.

Az 5. táblázatban azt tapasztaljuk, hogy a közgondolkodás liberális/paternalista dimenziója szignifikáns kapcsolatban áll az életkorral, az iskolázottsággal és a vagyoni helyzettel, mégpedig úgy, hogy a liberális-individualista orientáció a fiatalabb korosztályokra, különösen a harmincasokra, a magasabban iskolázottakra, különösen a főiskolát, egyetemet végzettekre és a legkedvezőbb vagyoni helyzetűekre jel-

lemző, a paternalista-antiliberalis pedig az idősebb korúakra, az alacsonyan iskolázottakra és a kedvezőtlenebb vagyoni helyzetűekre.³ Némileg gyengébb a kapcsolat a nemmel és a lakóhely típusával, mindenesetre az adatok egyértelműen arra utalnak, hogy a liberális beállítódás inkább a férfiaknál és a városiakoknál, főképpen a budapestiekéknél, a paternalista pedig inkább a nőknél és a nem urbanizált településeken lakóknál valószínű.⁴

Ami a pártpreferenciákkal való – az erősen szignifikánsnál gyengébb, de azért elég nyilvánvaló – összefüggést illeti, a liberális attitűdök a Fidesz és az SZDSZ szimpatizánsainál jelennek meg a viszonylag leghatározottabban, és ha ennél halványabban is, de mindenesetre jelen vannak az MSZP-t választók körében is. A táblázatban szereplő többi parlamenti pártot, különösen az FKGP-t preferálók körében viszont a paternalista-antiliberalis attitűdök dominálnak, a liberalizmus-individualizmus paradigmájával szembeni elutasítás azonban kiemelkedően a parlamenten kívüli Munkáspárt híveit jellemzi a legjobban.

A fenti adatokat tovább árnyalhatják egy kapcsolódó elemzés eredményei. A 2. táblázatban bemutatott 1. faktorban szereplő hét kijelentéspárnál kapott válaszokból két indexet képeztünk annak megragadása céljából, hogy a minta egészében illetve egyes demográfiai-társadalmi csoportjaiban milyen erős a liberális-individualista illetve a paternalista-antiliberalis értékorientáció. Az indexek azt mutatják, hogy a kérdezetteknek egyfelől átlagosan hány paternalista, másfelől átlagosan hány liberális irányú választás fordult elő. (6. táblázat)

6. táblázat

A paternalista és a liberális beállítódás erőssége nem, életkor, iskolázottság, lakóhely, vagyoni helyzet és pártpreferencia szerint (index-értékek)

	Paternalista, antiliberalis	Liberális, individualista
Teljes minta	4.24	22.02

Nem

Férfi	4.24	2.21
Nő	4.21	1.85
Szign.:	.448	.000

Életkor

18–29 éves	4.25	2.34
30–39 éves	4.26	2.30
40–49 éves	4.29	2.08
50–59 éves	4.35	1.86
60–69 éves	4.44	1.76
70 év felett	3.76	1.54
Szign.:	.012	.000

Iskola

8 általános alatt	3.50	1.32
8 általános	4.46	1.91
Középfiskola	4.36	2.25
Egyetem, főisk.	3.78	2.67
Szign.:	.000	.000

Lakóhely

Budapest	4.09	1.99
Vidéki város	4.25	2.18
Község	4.31	1.82
Szign.:	.321	.000

Vagyoni helyzet

Alsó harmad	4.19	1.68
Középső harmad	4.60	1.95
Felső harmad	4.05	2.43
Szign.:	.000	.000

Pártpreferencia

Fidesz	4.29	2.35
FKGP	4.71	1.88
KDNP	4.67	1.76
MDF	4.43	1.93
MSZP	4.29	2.27
Munkáspárt	4.89	1.58
SZDSZ	4.08	2.58
Szign.:	.036	.003

A már korábban tárgyalt adatokkal összhangban, a két index értékei az összes csoportban a paternalista-antiliberalis beállítódás dominanciáját tükrözik. Ennek az értékorientációnak a közgondolkodásban való nagyon kiterjedt jelenlétét jelzi, hogy az egyes demográfiai-társadalmi ismérvek szerint vett csoportok között a paternalista beállítódás tekintetében csak az iskolázottsági és vagyoni stratifikációnál fordultak elő szignifikáns különbségek. Mindenesetre így is szembevetendő, hogy a főiskolát, egyetemet végzettek, továbbá a budapesti lakosok, a legkedvezőbb vagyoni helyzetűek, az SZDSZ, valamint a Fidesz és az MSZP szimpatizánsai és valamelyest a fiatalabb korúak között a többi csoporthoz képest némileg gyengébb a paternalista-antiliberalis kijelentések választása.

Miközben a paternalista-antiliberalis beállítódás – többnyire csekély eltérésekkel – az összes csoportot egyaránt igen erősen jellemezte, az egészében véve gyengébb liberalis-individualista értékorientáció tekintetében szignifikáns különbségeket tapasztaltunk. A férfiak, a fiatalabb generációk, a magasabban iskolázottak, az urbanizált településen lakók és a kedvezőbb vagyoni helyzetűek lényegesen nyitottabbnak tűntek a liberalis értékek elfogadására, mint a nők, az idősebb korúak, az alacsonyabban iskolázottak, a nem urbanus településen lakók és a kedvezőtlenebb vagyoni helyzetűek. A liberalis-individualista attitűdök erősségét pártpreferenciák szerint nézve, az SZDSZ, valamint a Fidesz és az MSZP szimpatizánsai között mutatkozott a legerősebb ilyen irányú beállítottság. A liberalis értékorientációval szemben a legelutasítóbb a Munkáspárt volt, majd sorrendben a KDNP, az FKGP és az MDF következett. Ha csak egyetlen mondat erejéig is, de feltétlenül fel kell hívni a figyelmet felmérésünknek arra az eredményére, hogy a liberalis/paternalista dimenzióban a Fidesz–Magyar Polgári Párt szimpatizánsai mind a 4., mind az 5. táblázat adatai szerint közelebb állnak az SZDSZ és az MSZP szimpatizánsaihoz, mint a jobboldal bármelyik más pártjának táborához.

Történelmi tanulási folyamat

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy vizsgálatunk adatai szerint a magyar társadalomban közel nyolc évvel a rendszerváltó parlamenti választások után jelentős hányadot képviselnek azok a polgárok, akik a társadalom céljaival, a gazdaság optimális szerveződésével, a piaci versennyel, az állam szerepével, az individuális kötelességeivel és jogaival, a vagyoni differenciálódással és más hasonló kérdésekkel kapcsolatban többnyire paternalista és antiliberalis nézetekkel és attitűdökkel rendelkeznek, és több-kevesebb határozottsággal és következetességgel bizonyos mértékű fenntartásokkal élnek a fejlett Nyugat alapvonásainak jellemzésére használt nyitott társadalom paradigma klasszikus liberalis értékeivel, elveivel, latens társadalmi stratégiáival szemben. A paternalista-antiliberalis beállítódás viszonylag széles körű jelenlétét jelzi, hogy az alapvető demográfiai-társadalmi ismérvek szerint vett csoportok között alig differenciál: lényegében minden csoportban közel azonos arányban érhető tetten az állami gondoskodás igényét hordozó és a piaci verseny egyeduralmát elutasító nézetek és attitűdök. Az emberek és csoportjaik között nem annyira a paternalista-antiliberalis, sokkal inkább a liberalis-individualista vélekedések elfogadása eredményez különbséget. A paternalista-antiliberalis hangszerelés még azokban a csoportokban – így a férfiak, a fiatalabb korosztályok, a magasabban iskolázottak, az urbanizált településen lakók és a vagyonosabbak között – is érezteti hatását, amelyekben egyébként a viszonylag legerősebb az egészében véve gyengébb és szűkebb körű liberalis-individualista beállítódás.

A pártok szimpatizánsainak társadalmi-gazdasági vonzalmai is hasonló képet mutatnak: még azon pártoknak, így az SZDSZ-nek, a Fidesznek és az MSZP-nek a

szimpatizánsai körében is gyakori a paternalista-antiliberális értékválasztás, amelyeknek hívei között a viszonylag a legerősebb a liberális beállítódás. Mintha igazolódni látszana az a sokszor és sok helyen megfogalmazott benyomás, hogy a magyarországi pártok egy részében valójában több párt rejtezik. Vizsgálatunk szerint legalább kettő: egy kisebb létszámú, de karakteres liberális, és egy népesebb, de önmagában is vegyes színezetű paternalista-antiliberális orientációjú. Ez az értékütközés alighanem jelentős szerepet játszott az MDNP-nek az MDF-ből történt kiválásában és a KDNP szakadásában, valamint az MSZP-SZDSZ koalíció jó néhány belső vitájában.

Az erőteljes paternalista-antiliberális beállítódás sokféle ideológiai-világnézeti forrásból táplálkozhat, esetleg egymással ellentétben álló forrásokból is. Például a piac-verseny és a nagy vagyoni különbségek elutasítása vagy éppen a rendpártiság mögött meghúzódhat szélsőséges bolsevizmus, nosztalgia a Kádár-rendszer iránt, szociáldemokrata irányultság, ultraliberális balosság, népnemzeti tradicionalizmus, keresztény életelvek, pánmagyarország, harmadikutasság és még sok más. Nagyon valószínű azonban, hogy nemcsak és nem elsősorban ideológiai-világnézeti alapokról eredeztethető a klasszikus liberalizmus elemeit elutasító beállítódás, hanem jelentős részben olyan élethelyzetekből, amelyek szükségképpen a nyitott társadalom modelljének liberalizmusa és individualizmusa ellen hangolnak: a lecsúszó rétegek, a munkanélküliek, a piaci verseny körülményei között magukat bizonytalanul érzők a rendszerváltásban mintaként megélt Nyugatnak nem azt az arcát tapasztalják hazai földön, amelyet saját jelenük és jövőjük szempontjából vonzónak találhatnának.

Vizsgálatunk eredményei nyomán magától értetődően vetődhet fel a kérdés, vajon a paternalista-antiliberális értékorientáció erőteljes jelenléte a liberális-individualista beállítódás mellett (esetleg azzal szemben) nem vezet-e szükségképpen a zárt társadalom modelljétől a nyitott társadalom modellje felé tartó rendszerváltási folyamat megtorpanásához, eltorzulásához. Úgy véljük, hogy a válasz keresésekor – sok más egyéb tényező mellett – a következő két megfontolással mindenképpen érdemes számolni. Egyfelől látnunk kell, hogy a nyugatos beállítódás éppen azokban a csoportokban – a magasan iskolázottak, a vagyonosabbak, a harmincasok és negyvenesek, tehát a fiatalabbak között – a viszonylag legerősebb, amelyek az eliteket adják, és így a legnagyobb befolyásuk van a folyamatok alakítására. Másfelől nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy – mint korábban már utaltunk erre – a fejlett Nyugat országában a nyitott társadalom modellje a klasszikus liberalizmus-hoz képest számos lényeges korrekcióval realizálódik, anélkül azonban, hogy a modell olyan alapvető elemeit, mint a piac, a verseny, az individuális szabadság és felelősség stb. felszámolná. A fejlett Nyugat országában sem foglal el feltétlenül mindenki és minden vonatkozásban a klasszikus liberalizmushoz közel álló álláspontot. Bizonyára nincsenek kevésebb, sőt alighanem többségben vannak azok, akik munkavállalóként, alkalmazottként, bér munkásként, kritikai szellemű társadalomkutatóként vagy környezetvédőként, de akár tulajdonosként vagy nagyvállalkozó-

ként olyan nézeteket vallanak és olyan attitűdöket hordoznak magukban, amelyek bizonyos tekintetben ellentmondanak a klasszikus „kapitalizmus szellemének”. Ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy tömegesen a nyitott társadalom modelljének ellenségeivé válnának és olyan törekvéseket támogatnának, amelyek a nyitott társadalom alapvető jellegzetességeit a zárt társadalméival kívánják felváltani. Éppen ellenkezőleg, a Nyugatnak, a nyitott társadalomnak nem utolsósorban éppen azokban a demokratikus intézményeiben és hagyományaiban rejlik az ereje, amelyek garantálják a nézetek, eszmék, értékek szabadságát, és nemcsak tolerálják a sokféleséget, a kritikai véleményeket, a reformtörekvéseket, hanem törvényi kereteket biztosítanak az értékütközések és érdekharok békés úton történő lejtéséhez és a folyamatos változ(tat)ásokhoz, korrekciókhoz anélkül, hogy a társadalmi szerveződés lényegi elemeinek összhangja megrendülne és a stabilitás megintogna.

Mindennek fényénél úgy tekinthetjük vizsgálatunk eredményeit, mint egy féldős részbizonyítványt a hosszú tanulási folyamatban. Európának ebben a részében az emberek éppen csak elkezdtek a mindennapi valóságában megtapasztalni egy, a teljesítményeiben nagyon vonzó, de közelről még nem igazán ismert társadalmi-gazdasági rendszert. Ráadásul – hogy folytassuk a hasonlatot – a tanulók nem kis hányada hátrányos helyzetből került ebbe a történelmi iskolába, és így egyelőre csak nehezen tud megbirkózni a leckével: nem nagyon találja a helyét, nem feltétlenül látja a célokat és az eszközöket, gyakran teljesíthetetlennek érzi a hirtelen rázúdult feladatokat, nehezen tud azonosulni a még nem gyakorolt játék szabályaival, és persze nem nagyon tud örülni a mások sikerének sem, amikor saját maga rendre elmarad az osztályelsőtől. Ez a helyzet fokozott felelősséget ró a döntéshozó elitekre, hiszen mint az ókor hajósainak Szküllá és Kharübdisz között, úgy kell lavírozniuk a nyitott társadalom felé vezető út klasszikus liberális megoldásai és a széles körű paternalista igények kielégítése között.

Függelék

Az alábbi római számozású táblázatok a főkomponens-elemzés gyengébb és nehezebben értelmezhető faktorait mutatják be. (A pozitív értékek a baloldali, a negatív értékek a jobboldali oszlopban álló kijelentések választását jelentik. Vastag betűvel vannak szedve azok a kijelentések, amelyeket a paternalista-antiliberalis attitűdök indikátorainak szántunk.)

I. táblázat

2. faktor

Ha csak egy kicsivel is több pénzt kereshetünk, feltétlenül érdemes több és keményebb munkát vállalunk.	Akkor sem biztos, hogy érdemes több és keményebb munkát vállalunk, ha több pénzt kereshetünk.
.52963	

Ha rosszul mennek a dolgaink, azért csakis egyedül saját magunk vagyunk felelősek.	Ha rosszul mennek a dolgaink, azért nemcsak mi magunk, hanem a körülmények is felelősek.
.52057	

A törvények betartását csak akkor jogos követelni tőlünk, ha mások is betartják azokat.	A törvények betartását akkor is jogos követelni tőlünk, ha mások nem tartják be azokat.
.45842	

Az ismerőssel kötött megállapodásban sohasem bízhatunk úgy, mint a rokonunkkal kötött megállapodásban.	Az ismerőssel kötött megállapodásban ugyanúgy bízhatunk, mint a rokonunkkal kötött megállapodásban.
.44575	

Eigenvalue: 1.21657

Talán nem tűnik erőszakoltnak, ha a 2. faktort úgy értelmezzük, mint amely bal oldalon a szorgalmas és teljesítményorientált, belső tartással rendelkező, az egyéni felelősséget átélő, de a mások morálját is szigorúan méricskélő, családcentrikus és kifelé bizalmatlan kispolgári életvitel attitűdjeit fogja egybe, a másik oldalon pedig mindennek az ellentettjét: egy lazább, kevésbé „hajtós”, az individuális felelősséggel tisztában levő, de azt szívesen elhárító, kapcsolataiban nyitott, a családhoz kevésbé mereven kötött életszemléletet. Ez a faktor erős összefüggést mutatott az iskolázottsággal: a dolgos, családcentrikus, kispolgári életvitelt preferáló választások az isko-

lázottsági szint emelkedésével párhuzamosan csökkentek, a lazább életszemléletet tükrözők viszont emelkedtek, így az sem lehetetlen, hogy itt valamiféle posztmodern életérzés megjelenéséről van szó. (Természetesen a kérdőíves kikérdezés a verbálisan kifejeződő attitűdöket és értékorientációkat ragadja meg, nem pedig a tényleges életvitelt. Egyáltalán nem biztos például, hogy azok, akik szóban a több-lethaszonért vállalják a többletteljesítményt, a valóságban is dolgosak és szorgalmasak, és hogy azok, akik nagyon mérlegelik, milyen haszonért érdemes többletteljesítményt nyújtani, a valóságban ne dolgoznának nagyon keményen.)

II. táblázat

3. faktor

A törvényesség határain belül mindenki azt tehet, amit akar, mert ez jelenti a szabadságot.	A törvényesség határain belül sem teheti mindenki azt, amit akar, mert ez zűrzavarhoz, a rend felbomlásához vezet.
.55758	

A piaci versenyre kell bízni annak eldöntését, hogy mi mennyit ér a társadalom számára.	Annak eldöntését, hogy mi mennyit ér a társadalom számára, nem lenne szabad a piaci versenyre bízni.
.40380	

A törvények betartását csak akkor jogos követelni tőlünk, ha mások is betartják azokat.	A törvények betartását akkor is jogos követelni tőlünk, ha mások nem tartják be azokat.
.40289	

Minél szabadabban érvényesül a piaci verseny a gazdaságban, annál valószínűbb, hogy néhányan nagyon meggazdagodnak és sokan elszegényednek.	Minél szabadabban érvényesül a piaci verseny a gazdaságban, annál valószínűbb, hogy egyre többen fognak jól élni s egyre kevesebben lesznek szegények.
.39134	

Nekünk magyaroknak nem arra kell törekednünk, hogy a fejlett nyugati országokhoz igazodjunk, hanem hogy a saját utunkat járjuk.	Nekünk magyaroknak nincs saját külön utunk, hanem a fejlett nyugati országokhoz kell igazodnunk.
.34384	

Eigenvalue: 1.12310

Irodalom

- Csepeli György–Závecz Tibor 1996. Mindennapi konzervativizmus Magyarországon. *JEL-KÉP*, 1.
- Dahl, Robert A. 1996. *A pluralista demokrácia dilemmái*. Budapest: Osiris Kiadó
- Diederiks, H. A. et al. 1995. *Nyugat-Európai gazdaság- és társadalomtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó
- Elster, Jon 1995. *A társadalom fogaskerekei*. Budapest: Osiris–Századvég
- Fukuyama, Francis 1997. *Bizalom*. Budapest: Európa
- Gerschenkron, Alexander 1984. *A gazdasági elmaradottság történelmi távlatból*. Budapest: Gondolat
- Hankiss Elemér 1987. A „fekete doboz”. Paradigmák kölcsönhatása és konfliktusa a mai társadalmakban. *Valóság*, (XXX) 4.
- Hayek, F. A. 1992. *A végzetes önhittség. A szocializmus tévedései*. Budapest: Tankönyvkiadó
- Lázár Guy–Lendvay Judit–Örkény Antal–Szabó Ildikó 1996. *Többség – kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből*. JEL-KÉP Könyvtár, Budapest: Osiris Kiadó–MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport
- Ludassy Mária 1992. (szerk.) *Az angolszász liberalizmus klasszikusai. I–II*. Budapest: Atlantisz
- Macfarlane, Alan 1993. *Az angol individualizmus eredete*. Budapest: Századvég Kiadó–Hajnal István Kör
- Polányi Károly 1976. *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*. Budapest: Gondolat
- Popper, Karl, R. 1966. *The Open Society and its Enemies*. London: Routledge and Kegan Paul
- Scruton, Roger 1995. *Mi a konzervativizmus?* Budapest: Osiris Kiadó
- Terestyéni Tamás 1988. Társadalmi szerveződés és kommunikáció. *JEL-KÉP*, 2.
- Vásárhelyi Mária 1994. Rendszerimázsok változása a rendszerváltás folyamatában. *JEL-KÉP*, 1989/2.
- Weber, Max 1979. *Gazdaságtörténet*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- 1982. *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest: Gondolat